

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Parties under pressure : explaining choices made by parties in the wake of heavy electoral defeat

Nijnanten, M.T. van

Citation

Nijnanten, M. T. van. (2019, September 12). *Parties under pressure : explaining choices made by parties in the wake of heavy electoral defeat*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/77745>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/77745>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/77745> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Nijnanten, M.T. van

Title: Parties under pressure : explaining choices made by parties in the wake of heavy electoral defeat

Issue Date: 2019-09-12

Nederlandse Samenvatting

Partijen onder druk: verklaringen voor de keuzes van partijen na een zware verkiezingsnederlaag

Het feit dat partijen onder druk staan is geen nieuw thema in de studie van politieke partijen. Al sinds de jaren 1980 is er een levendig debat gaande in de literatuur over de vraag of de politieke partij als vorm van organisatie in crisis verkeert. De uitdagingen voor politieke partijen worden er niet minder op als gevolg van een toenemende electorale volatiliteit, afnemende ledenaantallen en de opkomst van concurrenten die zeggen tegen het "oude" politieke systeem te zijn. Deze uitdagingen zijn niet nieuw, maar nemen wel in aantal toe. En toch bestaan politieke partijen nog steeds. Volgens politicologen als Peter Mair is dit het gevolg van hun capaciteit om te veranderen. Deze capaciteit om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden, specifiek wanneer deze zich uiten als een plotselinge schok, is het onderwerp van deze dissertatie. Anderzijds ziet de literatuur politieke partijen veelal als instituties die als doel hebben om zichzelf in stand te houden. Hierdoor wordt het verklaren van verandering een vraag op zichzelf.

De literatuur pakt het vraagstuk van deze partijverandering op verschillende manieren aan. Enerzijds is er de literatuur die onderzoek doet naar geleidelijke partijverandering, anderzijds literatuur die partijverandering ziet als gevolg van externe schokken. Dit proefschrift plaatst zich nadrukkelijk in het laatstgenoemde genre, omdat deze aanpak als voordeel heeft dat zowel de oorzaak van de verandering als de verandering zelf duidelijk afgebakend zijn. Toch beoogt het een probleem dat in beide genres voorkomt op te lossen, namelijk het probleem van de "zwarte doos". Het is inmiddels vrij duidelijk dat veranderingen in de omgeving tot partijverandering leiden, maar welke vorm deze veranderingen aannemen is minder duidelijk. Dat dit problematisch is blijkt uit het feit dat op grond van de literatuur al te vaak verwacht werd dat een bepaalde verandering zich universeel door zou zetten, terwijl dit empirisch nog maar zeer de vraag is. Er is nog weinig systematisch onderzoek geweest naar de verschillende vormen die deze verandering kan aannemen. De *onderzoeksvraag* die dit proefschrift beoogt te beantwoorden is dan ook tweeledig: hoe reageren politieke partijen op een externe schok in de vorm van een zware verkiezingsnederlaag, en waarom reageren verschillende partijen op verschillende manieren?

Het onderzoek naar partijverandering laat zich ruwweg in twee genres uitsplitsen: de een ziet partijverandering als iets geleidelijks, de ander als het gevolg van plotselinge en heftige "externe schokken". Beide zien echter externe factoren als deel van de oorzaak van partijverandering. Dit is niet vreemd als men zich bedenkt dat partijen in wezen instituties zijn - organisaties die met waarde geladen zijn en waarvan als zodanig het

voortbestaan een prioriteit op zichzelf wordt. Een kenmerk van instituties is dat ze juist een zekere weerstand hebben tegen verandering. Dit maakt het moeilijk verandering te verklaren zonder een externe factor (mede) als oorzaak aan te wijzen. Dit proefschrift volgt deze zienswijze. Het bouwt specifiek voort op het historisch neo-institutionalisme.

Het genre van de geleidelijke partijverandering kenmerkt zich veelal door het concept van partijtypes die elkaar opvolgen als gevolg van ontwikkelingen in de samenleving. Hierbij was met name Duverger zeer invloedrijk. In zijn klassieker *Les Partis Politiques* (1951) stelt hij dat de oude kaderpartijen van notabelen na de invoering van het algemeen kiesrecht concurrentie kregen van de van onderop georganiseerde massapartijen. Volgens Duverger had dit type een aantal voordelen ten opzichte van de kaderpartij en zou dit de oudere partijen dwingen zich eraan aan te passen. Dit concept van partijtypes vinden we ook terug bij Kirchheimer (1966), die betoogde dat de oude massapartijen op hun beurt veranderden in zogenaamde catch-all partijen met minder ideologische baggage en een grotere potentiële achterban, en bij Katz en Mair (1995), die in de jaren negentig de ontwikkeling van een kartelpartij meenden te bespeuren die onder andere partijfinancieringswetten inzette om de concurrentie te beperken. Al deze bijdrages hebben gemeen dat er veelal uit werd afgeleid dat het nieuwe partijtype ook dominant zou worden, maar dit was altijd discutabel. Men kan daarom spreken van een probleem van complexe causaliteit: er is te weinig aandacht voor de vraag waarom een bepaalde groep partijen zich in de ene richting ontwikkelt en een andere in de andere. Hiervoor is een focus op het individuele partijniveau noodzakelijk.

Deze individuele focus vinden we meer in het andere genre, dat zich richt op externe schokken. De Italiaanse politicoloog Panebianco (1988 [1982]) is een eerste belangrijke auteur in dit genre. Hij betoogt onder andere dat partijverandering zowel uit interne als uit externe oorzaken voortkomt: wanneer een schok de bestaande partij-elite in diskrediet brengt, komt er een nieuwe dominante coalitie op die de organisatie verandert. Dit is een machtsgebaseerd perspectief. Harmel en Janda (1994) voegen daar nog een doelgebaseerd perspectief aan toe: als het zogenaamde primaire doel (stemmen, politieke ambten, beleid of het maximeren van interne democratie) van een politieke partij in gevaar is zal er ook verandering optreden. Hoewel Harmel en Janda in samenwerking met anderen hun theorie ook kwantitatief hebben geprobeerd te toetsen, is het merendeel van de studies die het model van Harmel en Janda gebruiken kwalitatief van aard in de vorm van case studies naar individuele politieke partijen. Deze gevalstudies verschillen zeer van elkaar in onderwerp en reikwijdte. Sommige auteurs verklaren alleen het optreden van verandering, anderen een specifiek fenomeen zoals het ontstaan van de Conservative Partij van Canada uit twee rechtse partijen. Dit is belangrijk omdat er problemen optreden zodra er specifiek geprobeerd wordt te verklaren waarom bepaalde veranderingen wel en vooral ook niet optreden. Dit is onder andere het geval in een gevalstudie van Duncan (2007) naar het Christen-Democratisch Appèl (CDA), waarin hij verrast wordt door de afwezigheid van programmatische verandering nadat het bestuurlijk georiënteerde CDA de macht verloor in 1994. Het model van Harmel en Janda is invloedrijk: het blijkt goed te presteren als het gaat om het verklaren van partijverandering. Gevallen zoals die van het CDA laten echter zien dat het model te veel wordt opgerekt: het is niet gemaakt op het verklaren van de aanwezigheid of afwezigheid van bepaalde veranderingen. Dit is opnieuw een probleem

van complexiteit: we weten inmiddels dat partijen veranderen na een schok, maar zijn nog onvoldoende in staat om te verklaren waarom dit verschillende vormen aanneemt.

Het *doel* van deze dissertatie is dan ook een nieuw model van partijverandering na een schok te ontwikkelen dat wel de afwezigheid of aanwezigheid van bepaalde veranderingen kan duiden. Dit tentatieve model wordt in hoofdstuk 3 gepresenteerd en maakt gebruik van begrippen uit het historisch neo-institutionalisme. Electorale schokken veroorzaken een *critical juncture* volgens de definitie van Capoccia en Kelemen: een relatief korte periode (ten opzichte van periodes van padafhankelijkheid waarin de partij stabiel is) waarin actoren meer opties hebben en hun keuzes er daarom meer toe doen. Hierdoor kan een schok potentieel een grotere verandering teweegbrengen dan onder normale omstandigheden mogelijk is (hoewel er geen verandering *hoeft* op te treden). In plaats van een kleine aanpassing van het programma zou een partij in crisis ook kunnen overwegen ideologisch te herijken, bijvoorbeeld.

Voor de definitie van schok volgt het nieuwe model Harmel en Janda: een sterke druk vanuit de omgeving waardoor de doelen van een partij in het geding worden gebracht. Ondanks dat partijen meerdere mogelijke doelen hebben, zijn er in een democratisch bestel stemmen nodig om die te verwezenlijken. Daarom treffen electorale schokken alle partijen, en richten we ons om te beginnen alleen nog op electorale schokken. Deze schokken onderscheiden zich van gewone verkiezingsnederlagen door hun omvang, die zo groot is dat het kiezerspotentieel van de partij mogelijk permanent wordt beschadigd. Als een partij op normale voet zou doorgaan, zou een electorale schok betekenen dat hun kiezerspotentieel permanent verkleind wordt. Voor de afbakening van de populatie van partijen die een schok hebben ondergaan houdt dit onderzoek de vuistregel aan dat bij een electorale schok minimaal een derde van de stemmen of zetels verloren gaan, of dat er andere meer kwalitatieve redenen zijn om aan te nemen dat de partij-elite een schok ervaart, zoals een aanzienlijk verlies in de oppositie.

Na een schok volgt er een besluitvormingsproces dat volgens het model in twee fasen uiteenvalt: de '*of*-fase' en de '*hoe*-fase'. Tijdens de '*of*-fase' staat een partij voor de vraag *of* er iets moet veranderen. In deze fase volgt het model nog grotendeels de bestaande literatuur, die immers vrij succesvol is gebleken bij het verklaren van het optreden van verandering. Zoals ook in de literatuur genoemd treedt verandering op wanneer de druk om te veranderen groter is dan de weerstand van een institutie (in dit geval een partij) tegen verandering. Is die druk groot genoeg, dan volgt een diagnose van crisis. Het diagnostiseren van een crisis is dus afhankelijk van omstandigheden die de weerstand verzwakken en de druk verhogen. Allereerst kunnen we daarom Harmel en Janda volgen en zeggen dat hoe meer de doelen van een partij in gevaar zijn, hoe waarschijnlijker het zal zijn dat een partij een crisis vaststelt. Omdat alle doelen via de stembus moeten worden bereikt, kunnen we dit vertalen naar de omvang van de verkiezingsnederlaag (propositie 1). Daarnaast stelt het model een leereffect voor: als een partij al eerder een nederlaag heeft geleden die groot genoeg was om een schok te zijn, dan zal een partij ook sneller een crisis vaststellen (propositie 2).

Is een crisis vastgesteld, dan belanden we in het hart van het model: de '*hoe*-fase'. Hierbij is de vraag aan de orde *hoe* een partij dan moet veranderen. Zowel machtgebaseerde als doelgebaseerde aanpakken schieten hier tekort. Hier komt het begrip van een

critical juncture als een periode waarin de bandbreedte voor beslissingen ruimer is van pas. Na een electorale schok zoeken partijen een strategie die het kiezerspotentieel weer kan herstellen. Deze strategie is in wezen van eenzelfde aard als de electorale strategieën die partijen volgen bij verkiezingen: een uitruil tussen het mobiliseren van de traditionele achterban en het najagen (*chasing*) van zwevende kiezers. Omdat tijdens een crisis er meer mogelijk is, staan er voor de strategie na een schok (de herstelstrategie) ruimere middelen tot de beschikking van partijen. Bij wijze van analogie met marketing is het zo dat waar een partij in normale omstandigheden alleen de verkoopstrategie aan kan passen, in een crisis het mogelijk is om ook het product te veranderen. De strategieën die gekozen worden in de 'hoe-fase' zijn dan ook een uitruil tussen twee uitersten: een strategie gericht op het kernelectoraat (de *reinforcement strategy* versterkings-strategie) en een gericht op het verbreden naar kiezers die niet tot dit kernelectoraat behoren (de *extension strategy* of verbredingsstrategie).

De middelen die een partij hierbij beschikbaar heeft zijn organisatorische, programmatische en tactische veranderingen in de partij zelf, die gericht zijn op een van deze twee groepen. Organisatorisch kan een partij de invloed van de leden vergroten om de banden met het kernelectoraat aan te halen of verkleinen om meer te kunnen verbreden. Leden verbinden de partij immers met haar kernelectoraat. Op programmatisch gebied kan een partij haar programma en beginselen herzien om aantrekkelijker te worden voor het kernelectoraat (door traditionele waarden meer te belichten) of juist voor een bredere achterban (door er juist minder nadruk op te leggen). Tenslotte kan een partij haar electorale tactieken aanpassen door lange termijnmaatregelen die groepen die wel of niet behoren tot het kernelectoraat meer aan te spreken. Hierbij kunnen doelgroepen, campagneplannen, kandidatenlijsten en symbolen worden aangepast.

Hoe verklaren we de keuze van een partij voor de versterkings- of de verbredingsstrategie? Een partij zal eerst een voorkeur vormen voor een bepaalde strategie. Daarbij speelt mee dat partijen instituties zijn. Hun ontwikkeling is padafhankelijk, wat betekent dat keuzes in het verleden geleid hebben tot bepaalde eigenschappen die met waarde geladen zijn. Dat leidt tot de weerstand om te veranderen die moet worden overwonnen. Het is aannemelijk dat deze padafhankelijkheid zo sterk is dat zelfs een schok hem niet helemaal breekt. Daarom blijven de voorkeuren van een politieke partij voor een van de twee strategieën tenminste deels afhankelijk van de historisch gevormde institutionele eigenschappen. We onderscheiden er twee. Allereerst is er een binding met een bepaalde electorale achterban (*electoral base attachment*). Partijen die door formele of personele banden of informele conventies sterk gehecht zijn aan hun achterban zullen sneller de voorkeur geven aan een versterkingsstrategie omdat die loyaal blijft aan de achterban; waar deze band zwakker is, is het vaak juist aantrekkelijker om voor een verbredingsstrategie te kiezen. Hetzelfde geldt voor de binding aan de ideologie van de partij, omdat veranderingen de ideologie van de partij wellicht onder druk zetten. Niet allebei deze factoren werken evenzeer in op alle verschillende dimensies van de strategie: omdat ideologie dicht bij het partijprogramma ligt, is de verwachting dat de programmatische dimensie meer invloed heeft op deze dimensie dan op de organisatorische en tactische dimensies. Het tegenovergestelde valt te verwachten voor *electoral base attachment*.

Nadat de voorkeuren op deze manier zijn gevormd door interne eigenschappen, wordt

de externe omgeving van invloed. Het is immers mogelijk dat de voorkeuren van een partij door invloeden uit die omgeving onhaalbaar worden. Er zijn veel factoren die mogelijk van invloed kunnen zijn, zoals het partijstelsel en het gedrag van concurrerende partijen, maar dit proefschrift beperkt zich tot het kiesstelsel. De andere variabelen zijn achtergrondvariabelen die daarnaast deels samenhangen met het kiesstelsel. Het kiesstelsel - de manier waarop stemmen in zetels worden vertaald - is ook de meest voor de hand liggende externe variabele. Het maakt immers uit hoe dat gebeurt. In een meerderheidsstelsel als het Britse kunnen kiezers van het kernelectoraat beperkt worden in hun mogelijkheden om effectief van hun vaste partij af te wijken, omdat ze dan wel in een kiesdistrict moeten wonen waar de andere partij kan winnen. In een evenredigheidsstelsel als het Nederlandse bestaat een dergelijke beperking niet. Daarom zullen partijen in een evenredigheidsstelsel sneller hun achterban proberen te behouden met een versterkingsstrategie, terwijl voor partijen onder een stelsel van relatieve meerderheid in enkelvoudige districten (*First Past the Post*, FPTP) een verbredingsstrategie aantrekkelijker is (propositie 6).

Om het model aan een eerste toets te onderwerpen en te verfijnen werd gebruikt gemaakt van de vergelijkende en *case study*-methodes. Een dergelijke aanpak is namelijk beter geschikt voor het aanpakken van het probleem van de 'zwarte doos' waar de literatuur tot nu toe tegenaan liep dan bijvoorbeeld een kwantitatieve. Vier partijen werden geselecteerd uit de populatie van partijen die een crisis doormaakten: twee in Nederland (een land met een evenredigheidsstelsel), twee in het Verenigd Koninkrijk (een land met FPTP). De partijen werden per land geselecteerd op basis van *electoral base attachment*. In elk land werd een partij geselecteerd die formele of personele banden met het kernelectoraat had en een partij waar deze afwezig waren. Zo kan door deze casussen te vergelijken een eerste toets plaatsvinden van de belangrijkste proposities van het model. Ook leiden de studies van de casussen tot eigen inzichten, die het model verder kunnen helpen verfijnen waar het tekortschiet. Het onderzoek in elke casus werd gedaan door de bestudering van de archiefstukken van belangrijke organen als partijbesturen, partijcongressen en fracties, in een enkel geval uitgebreid met persoonsarchieven van leiders en interviews met betrokkenen. De resultaten van dit onderzoek worden gepresenteerd in een hoofdstuk per partij en vervolgens samengevoegd in een vergelijkend hoofdstuk, alvorens de conclusie wordt getrokken.

Tussen 1994 en 2002 maakt het CDA een crisis door, nadat de partij 20 van haar eerdere 54 zetels in de Tweede Kamer verloor en voor het eerst in haar bestaan weinig kans had om te regeren. Het CDA is een interessante Nederlandse casus omdat de partij na haar ontstaan uit een fusie van drie confessionele partijen daar niet alleen veel personele banden met organisaties uit de achterban aan overhield, maar ook een grote ledenaanhang waar de partij trots op was. Getuige het invloedrijke evaluatierapport van de commissie-Gardeniers uit 1994 zette dit vertrouwen in de achterban door tijdens de crisis. Dit leidde tot de hoge mate van personele en informele *electoral base attachment*. Ditzelfde vertrouwen strekt zich uit tot de ideologie: het CDA is volgens de literatuur ideologischer dan de meeste Europese christendemocratische partijen en ook in de archiefstukken vinden we het belang van begrippen als de antwoordfilosofie en de 'verantwoordelijke samenleving' terug, wat de partij een hoge mate van gehechtheid aan de ideologie geeft.

Op basis van deze twee eigenschappen en het kiesstelsel is de verwachting dat het CDA

twee verkiezingscycli lang een *reinforcement*-strategie volgt: een interessante tegenstelling met wat men zou verwachten gebaseerd op de bestuurlijke oriëntatie van de partij. Over het algemeen blijkt deze verwachting redelijk te kloppen. Al vanaf het begin van het proces met het rapport-Gardeniers zet het CDA opvallend genoeg in op een versterking van de eigen ideologische grondslag en meer ledenbetrokkenheid, hetgeen overeenkomt met de verwachtingen. Dit leidde onder andere tot het invloedrijke Strategisch Beraad waarmee de partij probeerde haar ideologie hernieuwd toe te passen op de vraagstukken van de jaren '90 en de invoering van een stelsel van *One Member, One Vote* (OMOV) bij de verkiezing van de partijvoorzitter en in het partijcongres. Het is opvallend dat het CDA op tactisch gebied juist lijkt te willen verbreden naar onder anderen andersgelovigen, al ging dit niet zonder weerstand vanuit delen van de achterban. Hoewel ook een Seniorenberaad werd opgezet om de ouderen (een belangrijke groep) meer bij de partij te betrekken, werd er naast verschillende initiatieven voor andersgelovigen ook ingezet op het aanspreken van jongere en meer stedelijke kiezers. Dit gaat juist tegen de verwachting in. Dat zou kunnen liggen aan het besef van een krimpend kernelectoraat dat we zien in het rapport-Gardeniers. Deze externe druk zou de voorkeur voor *reinforcement* op dit gebied kunnen hebben overstemd.

De Britse Labour-partij tussen 1983 en 1992 vormt op meerdere manieren een klassieke casus. De transformatie die de partij doormaakt tussen 1983 en 1997 van een uitgesproken linkse partij naar het gematigde *New Labour* van Tony Blair is een typisch geval van vergaande partijverandering na een schok. Ook is de partij één van de duidelijkste gevallen van formele binding met de achterban: de partij komt voort uit de vakbeweging en de vakbonden hebben op alle niveaus van de partij vertegenwoordiging en inspraak, wat leidt tot een hoge mate van *electoral base attachment*. In 1983 maakte Labour een traumatische nederlaag door, waarbij de partij weliswaar maar een vijfde van haar zetels en een kwart van haar stemmen verloor, maar dit verlies wel leed na vier jaar oppositievoeren. Dat wordt vaak toegeschreven aan de linkse koers van de partij, die ontstond nadat in de jaren zeventig een verschuiving van de macht van de overwegend gematigde fractie en partijleiding naar de overwegend linkse lokale afdelingen van de partij had plaatsgevonden. Deze tendens werd nog versterkt door een afsplitsing van enkele prominente leden op de rechtervleugel van de partij, die de Sociaal-Democratische Partij vormden. Hoewel de literatuur over het algemeen oordeelt dat Labour pragmatisch omging met haar socialistische ideologie, zorgde de positie van de linkervleugel er in de jaren tachtig voor dat de partij toch een hoge mate van hechting aan de ideologie vertoont. Impopulaire standpunten als eenzijdige nucleaire ontwapening en grootschalige nationalisering werden stug vastgehouden.

Na de verkiezing van de linkse parlementariër Neil Kinnock als leider in 1983 gebeurt er aanvankelijk wat op basis van de interne eigenschappen kan worden verwacht. Labour houdt vast aan haar eerdere standpunten over kernwapens en zet in op traditionele thema's als de gezondheidszorg, de sociale zekerheid en de rechten van de vakbeweging. Ook voert de partij na veel discussie een democratisering door waarbij lokale afdelingen hun parlementaire kandidaten niet meer laten kiezen door het bestuur, maar door een combinatie van stemmen uit lokale vakbonden en gewone partijleden. Opvallend genoeg spreekt uit de stukken van Kinnock's persoonlijke archief een besef dat Labour een ima-

goprobleem had. Op het terrein waar de partijleiding het meeste invloed had, de tactische dimensie, is juist voor een verbredende strategie gekozen. Het logo werd onder andere veranderd in een rode roos, waarbij expliciet werd verwezen naar het vermijden van 'extreme' connotaties. Nadat de partij in 1987 maar een zeer beperkte winst boekt, zien we het beeld radicaal veranderen. Het partijbestuur van Labour komt met een verklaring aan het congres waarin gewaarschuwd wordt dat als Labour geen stemmen wint in het overwegend Conservatieve zuiden (en buiten haar achterban), de partij nooit meer een verkiezing zal winnen. Het beeld verandert hierna radicaal en de partij streeft op alle vlakken een verbredingsstrategie na. Het partijprogramma wordt radicaal vernieuwd met als expliciet doel om kiezers buiten het kernelectoraat aan te spreken. Ook wordt het stelsel voor kandidaatstelling opnieuw aangepast, waarbij niet-partijleden in de vakbeweging persoonlijk mogen stemmen. Dat veel van deze maatregelen genomen werden met expliciete verwijzing naar winst buiten het kernelectoraat geeft sterke steun aan het idee dat FPTP de versterkingsstrategie beperkt en de verbredingsstrategie juist aantrekkelijker maakt.

Democraten '66 (D66), dat in 1982 voor de tweede keer in haar korte bestaan een zware nederlaag moest verwerken nadat het een jaar daarvoor nog glansrijk 17 zetels won, is interessant omdat de partij anders dan de voorgaande twee partijen juist een lage mate van *electoral base attachment* vertoont. De partij is opgericht om de verzuilde politiek in Nederland te doorbreken en keert zich tegen het stelsel van belangenpartijen: de partij vindt dat kiezers op basis van programma moeten kiezen en wil hierin het goede voorbeeld geven. In tegenstelling tot de Nederlandse partijen die uit de verzuiling voortkwamen heeft D66 dan ook geen groot kernelectoraat en in zekere zin wil de partij dat ook niet. Wel is de partij paradoxaal genoeg zeer gehecht aan de eigen ideologie, die bestaat uit een afkeer van dogmatiek en ideologie. Het doel om het partijenstelsel te laten 'ontploffen' en de politiek te vernieuwen blijkt zeer sterk aangehangen te worden, zelfs als het de partij een nadeel geeft ten opzichte van concurrenten. Zo hechtte de partij zeer aan het voor de verkiezingen uitspreken van een coalitievoorkeur door de leden, zelfs al was dit een nadeel in de onderhandelingen. Uit een evaluatie van de nederlaag van 1982 van de hand van vice-voorzitter Bob van den Bos blijkt dat de partij zich goed beseftte dat bepaalde kenmerken nadelig waren, maar er desondanks niet geheel afstand van wilde doen.

De reactie van D66 op de nederlaag van 1982 lijkt in het begin grotendeels een verbredingsstrategie te volgen. De partij produceert een 'Democratisch Manifest' waarin de opvatting van democratisering wordt verbreed van staatkundige democratisering tot democratisering in de gehele samenleving, en vergroot de coördinatiemogelijkheden van het bestuur in de soms chaotische op OMOV gebaseerde interne organisatie van de partij, onder andere door het bestuur in staat te stellen bij de poststemming voor de kandidatenlijst een stemadvies te geven aan de leden. In het begin zien we alleen op de tactische dimensie een versterkingsstrategie, waarbij de stemmen in dezelfde hoek gezocht worden als voorheen en de jongerenorganisatie van de veelal door jongere kiezers gesteunde partij wordt versterkt. De peilingen blijven echter tegenvallen, en de partij besluit oprichter Hans van Mierlo terug te halen als partijleider. Van Mierlo wordt zeer geassocieerd met de politieke vernieuwingsagenda van de partij en zijn 'ontploffingstheorie', en dat is dan ook meteen merkbaar: de partij gaat juist meer inzetten op deze traditionele D66-issues,

waardoor in 1986 met een overwegend op versterking gebaseerde strategie een overwinning wordt behaald. Vervolgens gaat de partij tussen 1986 en 1989 grotendeels door op de ingeslagen weg. Hoewel het beeld in deze casus complex is en op meerdere plekken tegen de verwachting ingaat, vallen een aantal dingen op. De programmatische basis van de partij is zo sterk dat die opmerkelijk genoeg een sterkere invloed lijkt te hebben dan de zwakke hechting met de achterban. Daarnaast lijkt het erop dat de terugkeer van Van Mierlo en de gevolgen daarvan wel degelijk het verwachte effect van een evenredigheidsstelsel laat zien.

De naoorlogse geschiedenis van de Britse Liberale Partij is er een van grote moeilijkheden. De partij was aanvankelijk een van de twee grote partijen in het Verenigde Koninkrijk, maar werd na de opkomst van Labour gemarginaliseerd. In 1950 stortte de kiezersaanhang dramatisch in, waarna de partij zich in de marge moest herpakken. Ook de Liberalen hebben een lage mate van *electoral base attachment*. Net als D66 mist de partij uitgebreide formele of personele banden met de achterban en pleit haar individualisme eerder tegen het cultiveren van een vaste aanhang. Daar komt nog bij dat na de electorale instorting van de partij haar aanhang geografisch weinig geconcentreerd was en vaak fungeerde als een proteststem voor ontevreden kiezers van de grote partijen. Dit komt de ontwikkeling van een vaste achterban ook niet ten goede. De marginale positie leidt daarentegen wel tot een sterke gehechtheid aan de ideologie. Opvallend genoeg waren de meeste Liberalen ervan overtuigd dat de doorbraak van hun ideologie nabij was en was hun ideologie een grote motiverende factor. Daarnaast werden nieuwe ideeën zoals het sterk lokalistische *community politics* aan het erfgoed van de partij toegevoegd, waar de Liberalen zeer aan vasthielden. Tot slot blijkt de hechting aan de ideologie aan een aanhoudende weigering om samenwerking met de Conservatieven of Labour te overwegen: het doel was steeds een Liberale meerderheidsregering, hoe onrealistisch ook.

De bestudeerde schok is de nederlaag van de Liberalen in 1970. Na een heropleving in de jaren zestig kampten de Liberalen onder hun nieuwe leider Jeremy Thorpe met grote uitdagingen zoals een slechte financiële situatie en de overname van onderscheidende programmapunten door de grote partijen. Het stemmenaantal van de partij daalde slechts met 1%, maar de partij verloor zes van haar twaalf zetels in het Lagerhuis. Het optimisme over een aanstaande Liberale overwinning werd de kop ingedrukt. De Liberale reactie kwam wat langzaam op gang, waarschijnlijk omdat het beperkte stemmenverlies de situatie ambigu maakte. De strategie die de partij vervolgens volgde bestond uit een versterkte coördinerende rol voor de landelijke organisatie, een sterke focus op traditionele Liberale issues en waarden waarbij voornamelijk werd ingezet op *community politics*, en maatregelen om de aanhang te verbreden. In het kader van dat laatste is het opmerkelijk dat de partij langzaam maar zeker opschoof richting samenwerking met andere partijen, een ontwikkeling die zich later verder zou doorzetten. De herstelstrategie van de Liberale Partij in de twee verkiezingscycli tussen 1970 en 1974, met organisatorische en tactische verbredingsstrategieën en een programmatische versterkingsstrategie, laat daarbij sterke steun zien voor propositie 5, omdat deze strategieën per dimensie overeenkomen met de verwachtingen op basis van de hoge mate van *electoral base attachment* en de lage mate van gehechtheid aan de ideologie.

De vergelijkende analyse in hoofdstuk 9 laat wisselende prestaties van het model zien.

Veelal blijkt het empirische beeld complexer in elkaar te zitten dan het model voorstelt. Wat de 'of-fase' betreft moet opgemerkt worden dat hoewel alle partijen uiteindelijk een crisis vaststelden, de Liberalen en Labour de ernstigheid van de situatie iets minder snel leken te onderkennen. De op de eerdere literatuur gebaseerde propositie 1 dat grotere verliezen leiden tot verandering lijkt te kloppen, hoewel de afwezigheid van gevallen waarin geen verandering optrad betekent dat deze toets slechts tentatief kan zijn. Een leereffect van eerdere schokken zoals in propositie 2 werd echter niet gevonden, omdat de partijen die al eerder een schok ondergingen niet de twee partijen waren die snel reageerden.

Voor wat betreft de 'hoe-fase', de eigenlijke kern van het model valt allereerst op dat het beeld complexer is dan de eenduidige verwachtingen van proposities 3 (*electoral base attachment*) en 4 (*ideologie*). Deze vergelijking vindt plaats op basis van de eerste cyclus, omdat de beschreven effecten immers via de voorkeuren van partijen werken. Er is geen enkele partij die over alle dimensies dezelfde strategie volgde, maar zelfs als we ons baseren op de meerderheid van de dimensies om de strategie te duiden zijn er problemen. Zo volgt D66 in het begin wel de verwachting van een verbredingsstrategie, maar slaat dit binnen de eerste cyclus nog om nadat Van Mierlo terugkeert. Het feit dat D66 op deze manier begon (net als overigens de andere partijen) geeft alsnog enige steun aan de propositie, maar het effect is bij lange na niet zo simpel als voorgesteld. Zelfs zonder gevallen met een lage mate van gehechtheid aan de ideologie (een gevolg van de casusselectie) komt propositie 4 niet door de vergelijkende toets heen: hoewel alle vier de partijen dezelfde hoge mate van gehechtheid hebben, volgen ze immers niet alle vier dezelfde strategie. Het model presteert beter als we de dimensies los van elkaar zien: de organisatorische en programmatische dimensies komen een op een overeen met de verwachtingen gebaseerd op respectievelijk *electoral base attachment* en gehechtheid aan de ideologie. De tactische dimensie echter vreemd genoeg niet, terwijl de attitude ten opzichte van de electorale achterban vrij direct zou moeten samenhangen met de keuze van aangesproken groepen. Uit de gevalstudies lijkt het erop dat verschillende externe factoren mogelijk alvast een effect hebben gehad op de tactische dimensie in de eerste cyclus. Het model presteert ook goed voor wat betreft propositie 6 over het kiesstelsel: het verbredende effect van FPTP komt sterk naar voren uit de twee Britse casussen, en ook voor het effect van een evenredigheidsstelsel is steun, hoewel dat effect waarschijnlijk minder sterk is dan gedacht.

Over het algemeen zijn we dichterbij een oplossing gekomen, hoewel we er nog niet zijn. Dat blijkt ook uit een extra toets waarbij het institutionele model tegenover een simpel alternatief model werd gezet waarin niet de institutionele kenmerken en het kiesstelsel, maar de vraag of de afgefallen kiezers overwegend al dan niet tot het kernelectoraat behoorden centraal stond. Het institutionalistische model dat in deze dissertatie is uitgewerkt blijkt in deze toets beter te zijn in het verklaren van de strategieën van politieke partijen dan dit alternatieve model. Partijen laten zich dus blijkbaar in hun keuzes na een zware verkiezingsnederlaag meer leiden door hun geschiedenis en hun institutionele karakter dan door de identiteit van de kiezers die de partij verlaten hebben.

Het onderzoek heeft dus geleid tot een aantal nieuwe inzichten op het gebied van partijverandering. Allereerst wordt door de diversiteit van de reacties tussen en binnen dimensies in de verschillende partijen bevestigd dat de opvatting van partijverandering in de literatuur tot dusver te simpel is geweest. Partijverandering is een diverse catego-

rie aan maatregelen en verschillende partijen pakken het op verschillende manieren aan. Het onderzoek laat zien dat onder het simpele verband tussen schok en verandering een complex causaal proces zit dat net zo belangrijk is als dat verband zelf. Overigens bleek ook dat de twee strategieën die in dit onderzoek zijn geconceptualiseerd ook niet perfect passen. Het onderscheid laat echter wel goed zien dat partijverandering niet alleen kan leiden tot verandering weg van de wortels van een partij, maar ook tot een verandering die meer in de lijn ligt van de historische ontwikkeling.

Voor wat het verklarende deel van de onderzoeksvraag betreft heeft het model, zoals hierboven reeds aangegeven, goed gepresteerd. Het lijkt er inderdaad op dat een schok de path-dependency van politieke partijen niet geheel wegneemt, maar eerder verzwakt. Het proces van partijverandering onder schok is dan ook niet alleen een machtsstrijd of een streven naar een bepaald doel, maar ook een continu gesprek met het eigen verleden. Ook op het gebied van het kiesstelsel presteert het model zoals gezegd goed. Dat neemt niet weg dat er nog problemen zijn. Ironisch genoeg loopt het model in zekere zin tegen hetzelfde probleem van complexe causaliteit aan als de literatuur. Het model is er bijvoorbeeld niet in geslaagd te verklaren waarom verschillende partijen verschillende factoren anders lijken te wegen. Dit was onder andere het geval bij D66, waar ideologie een veel grotere rol speelde dan *electoral base attachment*. Het zou kunnen dat het doel van een partij (bij D66 kan men zeggen dat dit beleid is) toch een grotere rol speelt. Verder onderzoek is dus nodig om het model verder te verfijnen. Een institutionalistische aanpak kan echter zeker helpen om de veranderingen van politieke partijen in een steeds volatieler wordende electorale omgeving beter te begrijpen.